

دائرة المعارف دین خدا

از: دکتر نصرالله شیفته

لغت نامهٔ دهخدا را خاورشناسان از جمله کارهای بزرگ فرهنگی شرق شناخته‌اند فرهنگ دهخدا یکی از افتخارات دهگانه ملت ایران است

هنگام تصویب بودجه سال ۱۳۴۰ در هیئت وزیران سرو صدای برخاست که جزئی بودجه‌ای که چند سال است برای چاپ فرهنگ دهخدا اختصاص داده‌اند بی‌بهره بماند و منظور صرفه جویی حذف شده است شما در این رپورتاژ کوتاه تاریخچه‌ای از زندگی شادروان دهخدا و لغت‌نامه وی خواهید خواند.

دهخدا که بود؟

علامه علی‌اکبر دهخدا در حدود سال ۱۲۹۷ هجری قمری در تهران متولد شد. پدر دهخدا خانباخان که از ملاکان متوسط قزوین بود پیش از ولادت وی از قزوین به تهران آمد و در این شهر اقامت گزید. هنگامی که علی‌اکبر دهخدا دو ساله بود پدر وی وفات کرد، و دهخدا با توجه مادر خود به تحصیل ادامه داد.

در آن زمان یکی از فضیله‌های عصر بنام شیخ غلامحسین بروجردی برای تعلیم و تربیت دهخدا تعیین شد؛ وی حجره‌ای در مدرسهٔ حاج شیخ هادی (در خیابان حاج شیخ هادی) داشت، و مردی مجرد و بتدریس زبان عربی و علوم دینی مشغول بود. استاد دهخدا غالباً اظهار می‌کرد که هر چه دارد، بر اثر تعلیم آن بزرگ مرد بوده است. بعدها که مدرسه سیاسی در تهران گشایش یافت، دهخدا در آن مدرسه مشغول تحصیل گردید. معلم ادبیات فارسی آن مدرسه محمد حسین فروغی مؤسس روزنامهٔ تربیت و پدر ذکاءالملک

فروغی بود؛ و آن مرحوم
گاه تدریس ادبیات کلاس
را بعهده دهخدا میگذاشت.
چون منزل دهخدا در
جوار منزل مرحوم آیت الله
حاج شیخ هادی نجم آبادی
بود، وی از این حسن جوار
استفاده کامل میبرد و با
وجود صغرسن مانند
اشخاص سالخورده از
محضر آن بزرگوار
بهره مند میگشت. در همین
ایام بتحصیل زبان فرانسه
پرداخت.

بعداً هنگامیکه معاون
الدوله غفاری بسفارت
ایران در بالکان منصوب
شد، دهخدا را با خود باروپا
برد، و استاد دوسال در
اروپا و بیشتر در وین
سایتخت اتریش اقامت
داشت، و در آنجا زبان
فرانسه و دانش جدید را
تکمیل کرد.

مراجعت دهخدا
بایران مقارن با آغاز
مشروطیت بود، و از
آن موقع با همکاری مرحوم
جهانگیرخان و مرحوم

استاد فقید دهخدا

قاسم خان روزنامه صوراصرافیل را منتشر کرد و صوراصرافیل از جراید معروف و مهم صدر مشروطیت بود.

جذاب ترین قسمت آن روزنامه ستون فکاهی بود که بعنوان «چرندپرنده» بقلم استاد و با امضای «دخو» نوشته میشد، و سبک نگارش آن در ادبیات فارسی بی سابقه بود و مکتب جدیدی در عالم روزنامه نگاری ایران و نشر معاصر پدید آورد. وی مطالب انتقادی و سیاسی را با روش فکاهی در طی آن مقالات منتشر میکرد.

پس از تعطیل مجلس شورای ملی در دوره محمد علی شاه، دهخدا را با جمعی از آزادی خواهان بارو با تبعید کردند. وی در پاریس با علامه محمد قزوینی معاشر بود. سپس بسویس رفت و در «ایوردن» سویس نیز سه شماره از «صوراصرافیل» منتشر کرد، آنگاه باستانبول رفته با مساعدت جمعی از ایرانیان که در ترکیه بودند روزنامه ای بنام «سروش» بزبان فارسی انتشار داد که در حدود پانزده شماره منتشر شد. پس از آنکه مجاهدین تهران را فتح کردند و محمد علی شاه خلع گردید دهخدا از تهران و کرمان بنمایندگی مجلس شورای ملی انتخاب شد، و با استعدادی احرار و سروران مشروطیت از عثمانی بایران بازآمده بمجلس شوری رفت.

در دوران جنگ بین المللی اول دهخدا در یکی از دهات چهارمحال بختیاری متزوئی بود و پس از جنگ بتهران بازگشته از کارهای سیاسی کناره گرفت و بخدمات علمی و ادبی و فرهنگی مشغول شد، وی مدتی ریاست دفتر (کابینه) وزارت معارف، ریاست تفتیش وزارت عدلیه، ریاست مدرسه علوم سیاسی و سپس ریاست مدرسه عالی حقوق، علوم سیاسی تهران با و محول گردید، و از آن زمان تا پایان حیات بیشتر بمطالعه و تحقیق و تحریر مصنفات گرانبهای خویش مشغول بود.

علامه دهخدا در ساعت شش و ۴۵ دقیقه عصر روز دوشنبه هفتم اسفندماه ۱۳۳۴ شمسی در خانه مسکونی خویش واقع در خیابان ایرانشهر (جلال بایار) بر حمت ایزدی پیوست. جنازه آن مرحوم در بامداد روز چهارشنبه بشهری مشایعت و در این بابویه مدفون گردید.

آثار دهخدا :

از استاد دهخدا بیست اثر جاویدان و پر ارزش باقی است

بدین شرح :

- ۱- امثال و حکم - در چهار مجلد بسالهای ۱۳۰۸-۱۳۱۱ در تهران طبع گردید و در سال ۳۹ نیز اثر گرانبها تجدید طبع شد .
- ۲- ترجمه عظمت و انحطاط رومیان- تالیف مانتسکیو. که این کتاب در جوانی ترجمه شده است.
- ۳- ترجمه روح القوانین- تألیف مونتسکیو این کتاب را نیز استاد در جوانی ترجمه کرده است.
- ۴- فرهنگ فرانسه بفارسی- و آن شامل لغات علمی، ادبی، تاریخی، جغرافیائی و طبیعی زبان فرانسه با معادل آنها در زبانهای فارسی و عربی است .
- ۵- ابوریحان بیرونی- شرح حال ابوریحان محمد بن احمد خوارزمی بیرونی که مقارن هزاره تولد بیرون تالیف و بجای پنچ شماره مجله آموزش و پرورش از انتشارات اداره کل نگارش وزارت فرهنگ در مهر ماه ۱۳۲۴ منتشر گردیده.
- ۶- تعلیقات بردیوان ناصر خسرو- دیوان قصاید و مقطعات حکیم ناصر خسرو به ضمیمه روشنائی نامه و سعادت نامه بتصحیح مرحوم حاج سید نصرالله اخوی و مقدمه نقی زاده و تعلیقات مینوی در تهران بسالهای ۱۳۰۴-۱۳۰۷ بطبع رسیده است.
- ۷- دیوان سید حسن غزنوی- با اهتمام مدرس رضوی در تهران بسال ۱۳۲۸ بطبع رسیده است.
- ۸- دیوان حافظ - مرحوم علامه دهخدا يك بار دیوان حافظ چاپ خلخال (تهران ۱۳۰۶) را پس از طبع و انتشار تصحیح کرد ، بار دیگر دیوان خواجه مصحح محمد قزوینی (تهران ۱۳۲۰) را پس از انتشار تصحیح نمود.
- ۹- دیوان منوچهری - دیوان منوچهری دهخدا از روی قریب بیست نسخه خطی و چاپی تصحیح کرد

- ۱۰- دیوان فرخی- دیوان فرخی را استاد از روی نسخ متعدد خطی و چاپی تصحیح کرده :
- ۱۱- دیوان مسعود سعد- قسمتی از دیوان مسعود سعد سلمان را نیز دهخدا تصحیح کرد که تا کنون بچاپ نرسیده.
- ۱۲- دیوان سوزنی- در کتابخانه سازمان لغتنامه نسخه‌ای از دیوان سوزنی سمرقندی است که تمام آنرا مرحوم دهخدا تصحیح کرده است.
- ۱۳- لغت فرس- تصحیحات لغت فرس اسدی بقلم استاد در طی سالهای هتمادی در حواشی دو نسخه چاپ پاول هرن و چاپ مرحوم عباس اقبال یادداشت شده است.
- ۱۴- صحاح الفرس- که دومین کتاب لغت فارسی موجود است. تا کنون سه نسخه بدست آمده است که يك نسخه متعلق بکتابخانه استاد دهخداست و استاد آن را تصحیح کرده و مقدمه‌ای بر آن نوشته است.
- ۱۵- تصحیح دیوان ابن‌یمین- استاد دهخدا دیوان ابن‌یمین را تصحیح کرده و نسخه مصحح ایشان اکنون در کتابخانه مجلس شورای ملی است.
- ۱۶- تصحیح یوسف وزلیخا- مرحوم دهخدا نسخه‌ای خطی از یوسف وزلیخای منسوب به فردوسی در کتابخانه خود داشته که تمام آنرا تصحیح و تحشیه کرده است.
- ۱۷- مجموعه مقالات- مقالات اجتماعی و سیاسی علامه بنام «چرند و پرنده» و همه سر مقاله های روزنامه صوراسرافیل چاپ تهران - و صوراسرافیل چاپ ایوردن سویس و روزنامه سروش طبع استانبول و ایران کنونی چاپ تهران- و آفتاب (روزنامه نیم رسمی دوره ناصرالملک در تهران)،
- ۱۸- پند ها و کلمات قصار- که مجموعه ایست شامل جمله های کوتاه و حاوی مطالب فلسفی و اخلاقی نغز . بسبک پندهای لاروشفوکو.
- ۱۹- دیوان دهخدا - استاد دهخدا که در نظم و نثر متبحر و

مخصوصاً در دواوین شعرای قدیم تتبع داشت و سالها بتصحیح دیوان گویندگان بزرگ مشغول بود گاه بسرودن اشعار اقبال میکرد.

۲۰- بالاخره اثر پرارزش لغت نامه: تاریخچه لغت نامه

دهخدا :

لغت نامه دهخدا محصول بررسی های مداوم و کوششهای خستگی ناپذیر چهل و پنج ساله استاد فقید دهخداست که در این مدت قریب چهارمیلیون فیش از روی متون معتبر فارسی و عربی و لغت نامه های چایی و خطی و کتب تاریخ و جغرافیا و علوم پزشکی و هیات و نجوم و ریاضی و حکمت و کلام و فقه و غیره فراهم آورده. این فیش هاست که اساس و پایه لغت نامه دهخدا را تشکیل میدهد.

لغت نامه تقریباً محتوی کلیه وازه های فرهنگهای خطی و چایی مهم فارسی و عربی است و در نقل این لغات نهایت دقت بکار رفته است که مبدا اغلاط گذشتگان تکرار شود. بعلاوه شامل هزاران لغت و ترکیب و کنایه و مثل مأخوذ از متون نظم و نثر و دیگر آثار علمی و ادبی متقدمان است که بندرت در کتب لغت فارسی و عربی دیده میشود.

روش استاد درباره ضبط لغات

درباره ضبط لغات در لغت نامه روش ساده ای اتخاذ شده است در فرهنگهای متقدمان برای نشان دادن ضبط کلمات بعضی طریقه آوردن وزن را انتخاب کرده اند، مثلاً نوشته اند «زندان» بر وزن «پنهان» و یا «پند» بر وزن «بند»...

لیکن در لغت نامه ضبط کلمات چنین نشان داده میشود که برابر لغت يك قلاب (آکلاد) باز شده و حرکات حروف متحرك عیناً نوشته میشود.

آغاز چاپ لغت نامه دهخدا

در سال ۱۳۱۸ ابتدا وزارت فرهنگ بچاپ لغت نامه استاد اقدام کرد ولی تا سال ۱۳۲۴ موفق نشد بیش از هشتصد صفحه از آن را چاپ کند و بهمین مناسبت در اسفند سال ۱۳۲۴ چنانکه در مقدمه

جلد اول لغت نامه هم درج شده است مجلس شورای ملی کار چاپ لغت نامه را بعهده گرفت و هزینه آن جزء بودجه مجلس منظور گشت .

از این تاریخ تا دیماه ۱۳۳۴ مرکز تنظیم و تصحیح مواد لغت نامه منزل خود علامه فقید در خیابان ایران شهر بود و گروهی از استادان دانشگاه و دانشمندان معروف زیر نظر وی با ایشان همکاری میکردند و تا آن تاریخ ۳۱ جلد در ۴۱۴۳ صفحه بقطع بزرگ نیم ورقی در سه ستون و با حروف ریز بچاپ رسید.

در پایان سال ۱۳۳۴ یعنی اندکی پیش از آنکه چراغ عمر علامه دهخدا خاموش گردد نامه‌ای بمجلس شورای ملی نوشت و در ضمن آن تمام فیش‌های موجود را بمجلس شورای ملی و ملت ایران اهدا کرد و در ضمن در نامه مختصری شرحی دیگر نوشته بدین مضمون :

آقای دکتر محمد معین استاد دانشگاه پس از ایشان بایستی سرپرستی کار لغت نامه را بعهده گرفته و با فضیلت دیگری که مورد اطمینان و اعتماد آن استاد بودند این امر مهم را بپایان برند.

دکتر معین رسماً از طرف مجلس و بنا بوصیت مرحوم علامه دهخدا بسرپرستی امور علمی لغت نامه تعیین گردید و از تاریخی که لغت نامه بمجلس انتقال یافت بیش از ۶ جلد بچاپ رسید تا اینکه سازمان لغت نامه و کتابخانه آن و کلیه فیشها بدانشکده ادبیات منتقل گردید. از آن به بعد امر چاپ لغت نامه با سرعت در چاپخانه دانشگاه ادامه یافت و بالغ بر ۶۱ مجلد آماده استفاده شد و اما بودجه این سازمان بزرگ در اوایل در حدود سه میلیون ریال بود که بعداً به ۲۲۰ میلیون ریال کاهش یافت تا اینکه در سال گذشته بودجه آن بالغ بر چهار میلیون ریال پیش بینی گردید و کمیسیونهای مربوطه نیز آنرا تأیید کردند و مجلسین هم این بودجه را تصویب کردند، اما متأسفانه بیک میلیون ریال کاهش یافت که این بودجه در حکم انحلال این سازمان بزرگ فرهنگی میباشد.

داوری دانشمندان درباره لغت نامه دهخدا

در چند سال اخیر دانشمندان بسیاری درباره فرهنگ دهخدا نوشته و یا بیاناتی کرده اند که ماینک چکیده‌ای از آنرا برای یاد آوری ذکر میکنیم.

۱- مرحوم محمد قزوینی در مقدمه کتاب تاریخ عصر حافظ تألیف دکتر غنی و یادداشت‌های خطی آن مرحوم درباره مقام علمی استاد علامه و لغت نامه شرح مبسوطی نوشته است :

« نخست چیزی که قبل از همه نظر خواننده را

جلب مینماید کثرت شواهد فزون از حد شما این فرهنگ

است... این فرهنگ عظیم الحجم جلیل الشان علاوه بر

جنبه فرهنگی و لغوی خود مجموعه بسیار گران بهائی

خواهد بود از قریب دویست هزار الی دویست و پنجاه

هزار بیت شعر از بهترین شعراء زبان فارسی از اقدام

ازمنه بعد از اسلام تا کنون که اغلب آنها از نسخ خطی

دواوین و منظومه ها که دسترسی به آنها برای همه کس

آسان نیست و...»

۲- پروفیسور لویی ماسینیون (استاد کلژدفرانس و مدرسه علوم

عالیه پاریس) لغت نامه دهخدا را اثری **Herculeux** (هرکول

آسا) نامیده است. *پروفسور ماسینیون و مطالعات فرهنگی*

۳- پروفیسور هانری ماسه (استاد دانشگاه پاریس و رئیس سابق

مدرسه السنه شرقیه و مستشرق معروف فرانسوی) لغت نامه را اثری

فنانا پذیردانسته است.

پروفیسور ماسه در نامه‌ای (بفرانسه) اخیراً به دکتر معین چنین

نوشته است :

مدرسه ملی زبانهای شرقی ۱۲ دسامبر ۱۹۵۸

همکار عزیزم :

مجلدات « لغت نامه تألیف دهخدا » هفته اخیر

تحت توجه سفارت ایران در پاریس بدست من رسید. من

در موارد متعدد بدین تألیف عظیم و عالی مراجعه کردم،

و بوفور اطلاعاتی که در آن می‌یابم معترفم. این کتاب معدنی حقیقی از اطلاعات است و موجب افتخاری بزرگ برای سازمان لغت‌نامه که شما ریاست آن را بعهده دارید و برای ایران است. من مخصوصاً خوشحالم از اینکه دوره این کتاب را بروی میز کار خود در جنب کتبی که غالباً مورد مراجعه من است، میبینم. بنابراین، برای این وسیله تحقیق بسیار گرانبها، از شما بسی سپاسگزارم. آرزو دارم که باز هم مدتی زنده بمانم تا پایان طبع بقیه مجلدات این فرهنگ را بچشم ببینم. و خوشحالم از این که میبینم این اثر نام‌مؤلف خود را که قبلاً توسط مقالات «چرند و پرند» و «کتاب امثال و حکم» مشهور شده بود. جاوید میسازد. برای من موجب افتخار است که غالباً بکتب مؤلفی عالی‌قدر که کاملاً بحال او معرفت دارم و در طی اقامت‌های خود در کشور شما مکرر روی را دیدار کرده و خاطره آن را محفوظ داشته‌ام مراجعه کنم...

۴- مجله اسلامی Abstracta Islamica مستخرج از

(مجله تتبعات اسلامی سال ۱۹۵۰) چنین نوشته است:

«ع. دهخدا طی ده سال کار و کوشش، موادی برای تألیف فرهنگ کبیر، به نحوه دائرة المعارف گرد آورده، و آن حاوی مجموعه لغات فارسی است که از تتبع و استقصاء تحقیقی و انتقادی همه کتب لغت و نیز از عده بسیاری از متون استخراج شده و دارای شواهد و امثله بسیار است و علاوه بر آنها تا سرحد شامل اعلام تاریخی و جغرافیایی مستخرجه از منابع شرقی و اروپائی است. جزوات این تألیف عظیم بترتیب موادی که جهت طبع حاضر میشود، منتشر میگردد.»

۵- رئیس دانشکده ادبیات ایران: لغت نامه دهخدا مفصل تر از دائرة المعارف آمریکاست و بجزئیات میتوان گفت که این لغت نامه یکی از مشروح‌ترین دائرة المعارف‌های جهانی است.

چگونه لغت نامه چاپ میشود؟

تاکنون از هر شماره لغت نامه چهار هزار شماره چاپ شده است که یکصد جلد آن مرتباً برای یکصد بنگاه فرهنگی جهانی و خاورشناسان و کتابخانه‌های بزرگ و موزه‌های اروپا و آمریکا بعنوان هدیه و یا بعنوان مبادله فرستاده میشود.

لبخند خورشید

از: محمد - احمد پناهی

ای شمع روشنگر بیا با هم بسوزیم
 هستی، میان شعله‌های غم بسوزیم
 در خلوت خود، عقده‌ازدل برکشائیم
 بیگانه را در غیرت محرم بسوزیم
 زخم دل ما را کسی مرحم نیاورد
 با هم بیادر زخم بی مرهم بسوزیم
 از چهره خاموش شب و چشمت بسوئیم مطالعات فرهنگی
 با مهر و آثار شب ماتم بسوزیم
 تا خوش در آویزیم در دامن محبوب
 در قلب خود سودای بیش و کم بسوزیم
 قفل خموشی از دهانها بر گشائیم
 وز گرمی فریاد خود، عالم بسوزیم
 تا عطر گل‌های عدالت را ببوئیم
 یکجا بساط ظلم با ظالم بسوزیم
 تا باز بر ما بشکفتد لبخند خورشید
 ای شمع روشنگر بیا با هم بسوزیم